

Društvene vrednote i religioznost

Mladen Labus

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK U članku se ispituje prihvaćenost društvenih vrednota, bitnih za globalni proces modernizacije i postmodernizacije, te utjecaj religioznosti na prihvaćanje rečenih vrednota. Članak je proizišao iz raščlambe rezultata iskustvenoga sociološkog istraživanja provedena 1999. na reprezentativnom – stratificiranom, proporcionalnom i zonskom – uzorku veličine 705 punoljetnih stanovnika Zagreba i Zagrebačke županije u projektu *Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu*. Društvene i religijske promjene u hrvatskom društvu ispituje se u kontekstu procesa tranzicije iz predmodernog društva u moderno društvo. Struktura vrijednosne orijentacije bitno određuje njegovu sliku u tome procesu. Ta je struktura diferencirana statusom pojedinih vrednota i njihovim značenjem za cjelovitu sliku društva u promijenjenoj društvenoj paradigmi. Najviše prihvaćene vrednote nose u sebi univerzalno značenje i pokazuju se dublje uronjenima u svijest, jer čine bit integriteta čovjeka kao čovjeka: pokazuju snažnu interioriziranu moralnu svijest, što se može smatrati značajnim nalazom za vrijednosnu strukturu društva. Kad je riječ o dimenziji religioznosti u ispitivanju vrednota, nalazi pokazuju da ova dimenzija ne utječe značajno na prihvaćanje ili odbijanje ponuđenih vrednota. To može upućivati na zaključak da društvene vrednote, označene bitnima za konstituciju mreže vrednota u procesu modernizacije i postmodernizacije, nose u sebi slojeve univerzalnog značenja za čovjeka: sadržane su u velikim svjetskim religijama, te su po značenju etičkih vrijednosti sukladne. Vrijednosti su ispitivane metodama rangova prihvaćenosti, faktorskom analizom i analizom indeksa te s pet nezavisnih varijabla, pomoću analize varijance i multiple regresijske analize.

Ključne riječi: vrijednosti, religioznost, modernizacija, postmodernizacija, nova društvena paradigma, društvene vrednote, demokracija, hrvatsko društvo, tranzicija

Primljeno: 4. lipnja 2003.

Prihvaćeno: 14. prosinca 2005.

1. Uvod

Ovaj je članak nastavak interpretacije rezultata empirijskog istraživanja izvedenog u projektu *Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu* a čiji su primarni podaci i nalazi objavljeni u tematskomu dopunskom dvobroju časopisa *Sociologija se-*

la pod istim naslovom 2000. godine.¹ Riječ je o dugoročnomu panel-istraživanju (svojevrsnom longitudinalnom istraživanju temeljem niza vremenskih presjeka) religijskih i vrijednosnih dimenzija hrvatskoga društva, kao iznimno važnih pokazatelja njegove društvene strukture u aktualnome razdoblju tranzicije hrvatskog društva: u sklopu tih dubokih sociokulturnih promjena izmijenjeni su položaj i uloga religije i crkve, položaj vjernika u društvu, te sustav društvenih vrijednosti.

Podaci su prikupljeni metodom ankete (osobni intervju pomoću strukturiranog upitnika) na reprezentativnom uzorku veličine 705 punoljetnih ispitanika u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji. Uzorak je bio stratificiran, proporcionalan i zonski. Upitnik je sadržavao 65 pitanja.

Posve je razumljivo da velik obrat društvene paradigme, tj. prelazak u demokratsko društvo, parlamentarnu demokraciju, pluralizam, tržišno gospodarstvo, civilne institucije te slijed ustavno određenih prava čovjeka i građanina, znači dramatičnu promjenu i izuzetnu društvenu dinamiku, s vrlo proturječnim djelovanjima i međusobnim utjecajima. Utoliko se i rezultate istraživanja ne može interpretirati kao jednoznačne ili konačne. Vrijednosti se ovdje primarno istražuje kao društvene vrednote. Stupanj njihove prihvaćenosti ili odbijanja indicira mjesto hrvatskog društva u globalnom procesu modernizacije/postmodernizacije. Budući da je i u globalnom smislu riječ o vrlo proturječnim procesima, razumljivo je što i empirijsko i teorijsko definiranje unutar tranzicijske preobrazbe hrvatskog društva, nailazi na brojne dodatne teškoće. Dok su, naime, razvijena moderna društva više-manje dovršila proces modernizacije i našla se u postmodernističkom/postmaterijalističkom vrijednosnom sklopu, hrvatsko društvo prolazi kroz težak proces ekonomskoga, vrijednosnog, političkoga i kulturnog samoodređivanja. Zato što su posrijedi vrlo složeni i, katkad, proturječni nalazi istraživanja, s jedne, i sama ontička/ontološka priroda vrednota i religioznosti, s druge strane, nalaze valja tumačiti prije s motrišta određene *tendencije/latencije* istraživanih fenomena, pa su djelotvorniji u horizontu teorijske orijentacije, nego kao konačni i neupitni zaključci.

2. Teorijski okvir istraživanja

Teorijski okvir istraživanja vrijednosti i vrijednosnih orijentacija, referentan za ovaj članak, temeljito je objasnio Mladen Labus (2000.a i 2000.b).

¹ Točnije, prvi znanstveni izvještaj temeljem rezultata istraživačke teme »Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu«, sastavnice programa trajne istraživačke djelatnosti *Društvene promjene i razvoj Hrvatske*, objavljen je u časopisu »Sociologija sela«, godina 38, broj 1/2 (147/148), Zagreb, siječanj-lipanj 2000., supplement, str. 1-311. Istraživanje je u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu (IDIZ) od 1996. do 2001. provela istraživačka skupina u sastavu Ivan Cifrić, Miroslav Jilek, Mladen Labus, Ankica Marinović Bobinac, Dinka Marinović Jerolimov i Nikola Skledar (voditelj projekta). Uzorak je konstruirao Miroslav Jilek. Terenski je rad izveden od 14. svibnja do 15. lipnja 1999. godine. Projekt je odobrilo i financiralo Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Pošto je naša temeljna teorijska nakana ispitati prihvaćenost društvenih vrednota u modernizacijskom/postmodernizacijskome procesu, te mjesto hrvatskog društva u njemu, i naš su teorijski okvir globalni procesi modernizacije/postmodernizacije, kakvi su već uvelike oblikovali zapadna društva. Tu su svakako, uz ostale, najinstitivniji radovi Ronalda Ingleharta, napose njegova *Modernization and Postmodernization*, dugoročno empirijsko istraživanje ekonomskih, političkih i kulturnih promjena u 43 društva diljem svijeta, s vrlo značajnim i utemeljenim teorijskim okvirom za problematiku što je obrađujemo.

U povijesnome procesu modernizacije/postmodernizacije, vrijednosti i društvene vrednote imaju vrlo važno mjesto. Upravo se na promjeni vrijednosne paradigme zbiva promjena ukupne društvene strukture: od modernog društva u postmodernom. Dok procese modernizacije određuje instrumentalna racionalnost, znanost, ekonomski rast, autoritet, ideologija, kolektivni identiteti itd. dotle procese postmodernizacije određuju posve drugi vrijednosni izbori: naglasak na individualnosti (osobi), odbacivanje (posvećenih) autoriteta, slabljenje povjerenja u apsolutnu samouvjerenost i moć znanosti, liberalizacija u shvaćanju brojnih društvenih uloga (obitelj, spolni izbor, životni poziv, životni stil itd.), naglašavanje prava na izbor, kvalitetu života, osjećaj životnog zadovoljstva i smisla.

Cijela vrijednosna os postmodernizacije okreće se oko temeljnih vrijednosti *kvalitete i smisla života*, što otkriva da vrijednosti / društvene vrednote imaju, ne samo fundamentalan značaj (Durkheim, Weber, Simmel i dr.) za društvenu strukturu i njezinu stabilnost, nego da smisao života i samopoštovanje čine ontološku / antropološku os čovjeka. Pokazuje se da projekt modernizacije, kao u prvome redu ekonomski projekt bogatog društva / društva blagostanja, ne može potpuno zadovoljiti čovjekove bitne egzistencijalne i psihičke potrebe (Fromm).

Iako je modernizacija povijesno nužna kao ekonomska pretpostavka, ona je nedostatna za dublje čovjekove antropološke potrebe. Postmodernizacija oslobađa individualnost i ljudsku osobu, a slijedom toga i cijeli niz ljudskih prava. To svakako budi teorijski optimizam, da su povijesno osvojene određene vrijednosti što ih se načelno više ne može dovesti u pitanje: ljudska osoba i njezino dostojanstvo (njezina nepovredivost), što je sinonimno »svetosti ljudske osobe«, koje zastupaju sve velike svjetske religije, zaštita slabijih i ranjivih skupina, sloboda spolne orijentacije, izbor životnog poziva, tolerancija (trpeljivost) spram drugih (drukčijih), oslobađanje ženskih prava, oslobađanje od predrasuda prema drugim / drukčijim kulturama i vrijednosnim tradicijama, multikulturnizam itd.

Sve to pokazuje važnost vrijednosti / društvenih vrednota za društvo, a tragom toga i njihova istraživanja. Vrijednosti su samo jedan, ali vrlo važan dio društvenog simboličkog polja, u stalnoj dinamici i interakciji s ekonomskim, kulturnim i političkim djelovanjima, što su pokazala i spomenuta Inglehartova istraživanja.

3. Cilj istraživanja

Osnovni je cilj istraživanja obradom podataka rečenog empirijskog istraživanja steći uvid u prihvaćenost društvenih vrednota i utjecaja dimenzije religioznosti na njihovo prihvaćanje. Kako je riječ o vrednotama što bitno određuju novu društvenu paradigmu, a uvrštene su i u Ustav Republike Hrvatske, odnos spram njih upućuje na *strukturu vrijednosne orijentacije*, koja presudno određuje globalne procese modernizacije / postmodernizacije. To je ujedno bitno mjerilo stvarnog pripadanja ovim procesima.

Budući da je hrvatsko društvo u tranziciji, i proces prihvaćanja novih društvenih vrednota obilježuju proturječnosti tako korjenite društvene preobrazbe. Strukturalno se društvene vrednote pojavljuju kao individualne, grupne, nacionalne, socijalne i univerzalne, sa svojim dinamičkim značenjskim interferencijama, pa i slika vrijednosne strukture, načelno motreći, ne može uvijek biti jednoznačna i posve izoštrena, zbog složenosti međusobnog djelovanja i zbog ontičke / ontološke / socijalne naravi samih vrednota, te se pojam »operabilne aproksimacije« pokazuje teorijski najuvjerljivijim.

4. Metodologijske napomene

Ovaj je rad nastavak istraživanja »Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu« i na jednoj složenijoj teorijsko-metodološkoj razini nastoji dobiti raznovrsnije spoznaje vrijednosnih struktura i njihovih promjena.

Višestrukim metodama obrade primarnih podataka nastoji se dobiti dublji uvid u vrijednosnu strukturu i vrijednosne orijentacije s obzirom na religioznost i njihovu društvenu dinamiku, a time i mogućnost šireg i složenijeg teorijskog uopćivanja. U obradi podataka rabljeni su matematičko-statistički modeli, od univarijatne, preko bivarijatne, do multivarijatne analize.

Primjenom tih metoda:

- na osnovi vrijednosti aritmetičkih sredina i standardnih devijacija cijeloga uzorka utvrđeni su rangovi prihvaćenosti vrednota;
- faktoriziran linearni model konzistencije odgovora u danome setu vrijednosti;
- temeljem rezultata faktora i struktura, za svakog ispitanika konstruirani su indeksi.

Korelacijske su analize izvedene s pet nezavisnih varijabla: religijska samoidentifikacija, životna dob, razina školske spreme (obrazovanje), spol, veličina naselja obitavanja ispitanika.

Varijabla *religijska samoidentifikacija* dobivena je regresijskom analizom odgovora na 58. pitanje upitnika *Označite koliko Vam je važno živjeti u društvu u kojem*

vladaju slijedeće vrijednosti? – ispitanici su mogli birati jedan od četiriju ponuđenih odgovora: »potpuno nevažno«, »uglavnom nevažno«, »uglavnom važno« i »vrlo važno« (vidi tablicu 1.) s odgovorima na 23. pitanje što određuje religijsku samoidentifikaciju, iz čega su se strukturirale tri skupine ispitanika: 1) uvjereni vjernici (50,6% ispitanika), 2) religiozni (34,5%), 3) ostali (14,9%): nereligiozni (6,5%) + nesigurni (1,6%) + ravnodušni (6,5%) + protivnici religije (0,3%).

5. Rezultati istraživanja

Struktura vrijednosne i religiozne orijentacije bitno određuje sliku hrvatskoga društva u procesu tranzicije od predmodernog u moderno društvo. Kako je struktura diferencirana statusom pojedinih vrednota i njihovim značenjem za cjelovitu sliku društva u promijenjenoj društvenoj paradigmi, primijenjene bi metode imale omogućiti dublji i točniji uvid u vrijednosnu strukturu hrvatskog društva, kao bitan dio njegove ukupne socijalne strukture, a time pokazati i njegovo mjesto u globalnomu modernizacijskom / postmodernizacijskom procesu. To je važno jer su temeljne vrijednosti ispitivanih društvenih vrednota ugrađene u Ustav Republike Hrvatske.

5.1. Rang prihvaćenosti vrednota

Aritmetičke sredine za cijeli uzorak u tablici 1. pokazuju opću prihvaćenost vrednota. Sve su vrednote gotovo potpuno prihvaćene jer su srednje vrijednosti između 3 (»uglavnom važno«) i 4 (»vrlo važno«). Ispitanici su mogli birati između modaliteta »potpuno nevažno« (1), »uglavnom nevažno« (2), »uglavnom važno« (3) i »vrlo važno« (4), pa srednje vrijednosti (sve veće od 3,74) pokazuju da je velika većina ispitanika odabrala odgovor »vrlo važno« (numerička vrijednost 4).

Aritmetička sredina prve u rangu vrednota ima najmanje odstupanje, što znači da su ispitanici visoko homogeni u njezinom prihvaćanju. Rangirajući standardna odstupanja od aritmetičke sredine (σ) po vrijednosti ustanovljuje se: rang standardnih odstupanja od najmanje do najveće vrijednosti, bez iznimke, sukladan je poretku aritmetičkih sredina od najveće do najmanje.

5.2. Redoslijed prihvaćenosti vrednota po rangovima

Sve ponudene vrednote ulaze među one što određuju proces modernizacije društva. Svojim obilježjima »pokrivaju« cijelu društvenu strukturu i temeljem njihove prihvaćenosti u društvu može se procjenjivati karakter vrijednosne svijesti društva. Prema biti, nisu tek »funktionalan« dio društva, nego svojim kognitivnim, etičkim, psihičkim, motivacijskim i društvenim potencijalom oblikuju temelj društvene strukture. Tako i pojava anomalije društvenih vrijednosti istodobno znači slabljenje osnovnih kohezivnih veza i stabilnosti društva, neovisno o

tipu i karakteru samih vrijednosti. Uvelike ih određuju kulturna tradicija i civilizacijski krug.

Tablica 1.
Rang prihvaćenosti vrednota

Rang	Koliko vam je važno živjeti u društvu u kojem vladaju ove vrijednosti?	\bar{X}	σ
1	Da u društvu vlada red i zakon, odnosno pravna država	3,93	0,27
2	Da se poštuju prava i dostojanstvo ljudi	3,91	0,29
2	Da postoji solidarnost među ljudima	3,91	0,31
4	Da se promiče očuvanje prirode i čovjekova okoliša	3,90	0,33
6	Da živite u društvu koje se zalaže za mir među ljudima	3,88	0,34
7	Da se poštuje nepovredivost vlasništva	3,87	0,35
8	Da u društvu postoji sloboda mišljenja i javnog iznošenja stavova bez straha	3,86	0,39
9	Da ste potpuno slobodan i nezavisan čovjek	3,81	0,50
10	Da svi ljudi imaju jednake početne životne uvjete i šanse	3,78	0,53
10	Da u društvu vlada nacionalna ravnopravnost	3,78	0,54
12	Da živite u društvu u kojem postoji slobodno poduzetništvo i tržišna konkurencija	3,74	0,61
12	Da živite u demokratskom i višestranačkom sustavu	3,40	0,61

Rečeno u duhu Kanta, za jedno su društvo vrednote autonomni principi njegove umne sfere, a zakoni, propisi, običaji itd. regulativni principi javne (društvene) sfere.

Osobitost je ovdje razmatranih vrednota u tome što one »nadmašuju« tradiciionalan diskurs, jer je riječ o »materijalističkom« i »postmaterijalističkom« tipu vrednota, što su dio povijesnoga civilizacijskog procesa globalizacije kao svjetskog procesa i njegov su autonoman refleksi. Ta činjenica bitno mijenja i pristup problemima vrijednosne sfere društva i otvara nova pitanja, na koja tradicionalan teorijski diskurs više ne može dati zadovoljavajuće odgovore.

Ovaj tip vrednota prihvaćaju moderna društva, što i određuje njihovo mjesto u globalizacijskom procesu. To, dakako, nikako ne znači kako pojedinim društvima više nisu važne njihove kulturne i tradicijske osobitosti, nego da dio njihove vrijednosne strukture poprima *univerzalna* obilježja, kao odraz njihove uključenosti u složen proces globalizacije, kao oblika jedne nove civilizacije modernog čovjeka.

Po svojoj biti vrednote se iskazuju kao individualne, grupne, societalne, nacionalne, univerzalne, te »nove« vrednote zaštite okoliša. Svi su ti tipovi vrednota u interakciji i tvore osjetljivo tkivo »vrijednosne sfere« društva. Njih se ne može nikada do kraja odrediti, jer nisu »čiste vrednote«, nego uvijek u sebi nose i potencijal

drugih vrednota u različitim inačicama. Polje njihova značenja nije jednoznačno, nego višeznačno i interferirajuće. Ponajprije metodološki razlozi istraživanja upućuju na potrebu njihova definiranja i operabilnosti.

Rang prihvaćenosti ponuđenih vrednota pokazuje dvije bitne značajke:

1. načelno visoko prihvaćanje općih modernizacijskih vrednota zbog njih samih;
2. visoko prihvaćanje ponuđenih vrednota *reakcija* je na njihovu stvarnu ne/pri-sutnost u društvu.

Kako je, naime, ovdje riječ o temeljnim vrednotama demokratske paradigme društva u tranziciji, ugrađenima u Ustav Republike Hrvatske, veća su i očekivanja od njihova ozbiljenja u društvu. To pokazuje latentnu tranzicijsku napetost očekivanja ostvarenja prihvaćenih vrednota.

Prvi rang po prihvaćenosti zauzima društvena vrednota *zakonitosti pravne države* ($\bar{X} = 3,93$ uz $\sigma = 0,27$), što očito pokazuje veliku potrebu za sigurnošću i ispunjenjem uloge države po definiciji: zaštita pojedinca (državljanina). Ova vrednota sadrži u sebi individualnu, societalnu i univerzalnu vrijednost, jer je bit zakona općenitost.

Visoko mjesto vrednota s univerzalnim dosegom *pravo i dostojanstvo svih ljudi* ($\bar{X} = 3,91$ uz $\sigma = 0,29$) i *solidarnost među ljudima* ($\bar{X} = 3,91$ uz $\sigma = 0,31$) upozoruje na visoko razvijenu moralnu svijest o vrijednosti dostojanstva svakoga ljudskog bića (osobe), pa je odatle prirodna reakcija solidarnosti među ljudima.

Zanimljiv je visok rang vrednote *očuvanje prirode* ($\bar{X} = 3,93$ uz $\sigma = 0,33$) što ukazuje na razvijenu svijest o ugroženosti prirode, a time i opasnost za ljudski opstanak, što, s jedne strane, indicira iskorak Hrvatske u tranzicijski proces, sa svim ekonomskim i tehnološkim reperkusijama, a s druge, svijest o potrebi očuvanja prirodnih resursa i kvalitete života. Ta je vrednota u ljestvici označena »novom«, a istodobno upozoruje i na važnu teorijsku činjenicu promjenjivosti i povijesne uvjetovanosti značenja pojedinih društvenih vrednota. One u svakom povijesnom razdoblju dobivaju osobit društveni oblik kao najpogodniji izraz etičke društvene paradigme i potreba samoga života.

Vrednota *jednakost pred zakonom* ($\bar{X} = 3,90$ uz $\sigma = 0,36$) iskazuje se visoko vrijednom. To može upućivati na nezadovoljstvo i znatne aberacije u društvenoj provedbi ove vrednote. Ona je neobično važna istodobno kao društvena i individualna vrednota, jer pogađa integritet svakoga pojedinca, kao osobe i kao građanina, što je u smislu demokratskih temelja društva zapravo isto.

Vrednota *zalaganje za mir među ljudima* ($\bar{X} = 3,88$ uz $\sigma = 0,34$) univerzalna je, ima najveću važnost i pokazuje visoku svijest o potrebi mira, kao iznimno značajne vrednote čovjekove *biofilne* antropološke strukture.

Slijedeće vrednote, što ih se kao skupinu može označiti izrazito societalnim i demokratskima, iako zauzimaju visoko mjesto na ljestvici vrednota, ispod su prije razmatranih individualnih i univerzalnih vrednota. To su vrednote *nepovredivost vlasništva* ($\bar{X} = 3,87$ uz $\sigma = 0,35$), *sloboda mišljenja i izražavanja* ($\bar{X} = 3,86$ uz $\sigma = 0,39$), *sloboda i nezavisnost* ($\bar{X} = 3,81$ uz $\sigma = 0,54$), *jednake početne šanse* ($\bar{X} = 3,78$ uz $\sigma = 0,54$), *nacionalna ravnopravnost* ($\bar{X} = 3,78$ uz $\sigma = 0,54$), *slobodno poduzetništvo i tržišna konkurencija* ($\bar{X} = 3,74$ uz $\sigma = 0,61$), *demokratski i višestranački sustav* ($\bar{X} = 3,74$ uz $\sigma = 0,61$).

Što pokazuje ovakav poredak i raspored rangova vrednota? Sve visoko prihvaćene vrednote ipak nisu jednako prihvaćene. Izrazita prihvaćenost prvih pet vrednota univerzalnog značenja pokazuje da su te vrednote *dublje ukorijenjene u ljudsku svijest* i čine samu srž (ontološkog) integriteta svakoga čovjeka te su za nj najvažnije. Tu je, zapravo, čovjek najkrhkiji i najranjiviji. Istodobno to govori o potrebi i nadi čovjeka o mogućnosti, ne samo življenja svog društvenog bitka u dostojanstvu, nego i realizacije svoje osobe u društvu.

5.3. Faktorska analiza

Faktorska analiza spada u red multivarijantnih analiza i utemeljena je na, u biti, linearnom matematičko-statističkom modelu. Ona pokazuje odakle linearnom modelu konzistencija odgovora u danome setu vrednota.

5.3.1. Latentne strukture društvenih vrednota

Primjenom faktorske analize ekstrahirana su tri faktora čije strukture pokazuju unutarnju konzistenciju odgovora ispitanika, sukladno linearnom rješenju matematičko-statističkog modela. Ekstrahirane su strukture međusobno nezavisne.

Tablica 2.

Struktura faktora 1.: Jednakost, dostojanstvo, slobode i nezavisnost ljudi

	Saturacija
1. Jednakost svih ljudi pred zakonom	0,747
2. Poštivanje prava i dostojanstva ljudi	0,668
3. Potpuno slobodan i nezavisan čovjek	0,612
5. Sloboda mišljenja i javnog iznošenja stavova u društvu bez straha	0,575
6. Jednakost početnih životnih uvjeta i šansi svih ljudi	0,571
7. Vladavina nacionalne ravnopravnosti u društvu	0,552
8. Poštivanje nepovredivosti vlasništva	0,514
Eigenvalue: 5.17	Varijanca: 39,8

U faktoru 1. (tablica 2.) koncentrirane su vrednote koje po svojoj prirodi ulaze pretežno u *univerzalne* (ljudske) vrijednosti (jednakost, dostojanstvo, slobode i nezavisnost ljudi). Sve vrednote iz faktora 1. imaju ontološko i antropološko izvorište, a civilizacijski čine povijesno dostignut stupanj integriteta ljudske osobe, na jednoj, i temelj modernoga demokratskog društva, na drugoj strani.

Tako vrednota *jednakost svih ljudi pred zakonom* izražava poštovanje svake ljudske osobe kao jednakopravne. Vrednota *poštivanje prava i dostojanstva ljudi* pokazuje najviši ontološki rang svake ljudske osobe. Jednako ontološko (univerzalno) značenje ima i vrednota *potpuno slobodan i nezavisan čovjek* (univerzalna i individualna vrednota), koja pokazuje ozbiljenu ideju čovjeka, kao slobodna i nezavisnog bića. Vrednota *sloboda mišljenja i javnog iznošenja stavova u društvu bez straha* ima »dvostruku narav« u razini vrednota: univerzalnu i societalnu. Vrednota *jednakost početnih životnih uvjeta i šansi svih ljudi*, također se iskazuje kao »dvodimenzionalna vrednota«: univerzalna i societalna. Vrednota *vladavina nacionalne ravnopravnosti u društvu* je i univerzalna, i societalna i individualna, s naglaskom na njezinu demokratskom karakteru, dok vrednota *poštivanje nepovredivosti vlasništva* korelira sa svima ostalim, a napose s vrednotom demokratskog društva i tržišnoga gospodarstva. Sve ono, razvidno je, imaju više dimenzija, konstelacija i međusobno su isprepletene. To samo potvrđuje njihovu višestruku i duboku organsku situiranost i društveno značenje.

Analiza regresije pomoću standardiziranog β -koeficijenta pokazuje statistički značajnu povezanost razine religioznosti sa strukturom faktora 1. (*jednakost, dostojanstvo, slobode i nezavisnost ljudi*). Takva statistički značajna povezanost nije dobivena u korelacijskoj analizi razine religioznosti faktora 2. (*očuvanje okoliša, solidarnost i mir među ljudima*) i faktora 3. (*demokracija i slobodno tržište*). Statistička povezanost razine religioznosti i strukture faktora 1. značajna je na razini 0,007 s negativnom vrijednošću β -koeficijenta $-0,102$. To znači da s rastom religioznosti (određenim u tri razine) opada vezanost za strukturu faktora 1. Dakle, što je razina religioznosti viša, manje (niže) je sudjelovanje u strukturaciji faktora 1. Niži stupanj religioznosti povezaniji je sa strukturacijom faktora 1, a viši je stupanj religioznosti manje (niže) povezan. Budući da je β -koeficijent ekstrahiran u niskoj razini od svega 0,10 vrijednosti, tu povezanost valja uzeti s rezervom i provjeriti u budućim istraživanjima. Zato se može zaključiti kako u polju univerzalnih vrednota ne djeluje *značajno* razina religioznosti.

Kako objasniti paradoksalnost ovog nalaza? Vrednote o kojima je riječ najviše su (univerzalne) vrednote *ljudske osobe*, i ponajvećma bi se imale podudarati s jednim od temeljnih etičkih postulata Crkve o »svetosti ljudske osobe«. Je li riječ o ispitanicima koji su još pod snažnim utjecajem tradicionalnih vrijednosti i koji ne mogu prihvatiti paradigmu modernog društva i njegove vrednote ili su se ove vrednote ispitanicima učinile odveć »apstraktnima«? Čini se da su odgovori ispitanika konotirali više societalno-politički, a manje su izraz ontološko-antropološke naravi vrednota u postavljenim pitanjima. Odgovor na ovo pitanje dat će buduća istraživanja.

Tablica 3.

Struktura faktora 2.: Očuvanje okoliša, solidarnosti i mir među ljudima

	Saturacija
1. Promicanje očuvanje prirode i čovjekova okoliša	0,748
2. Solidarnost među ljudima	0,741
3. Život u društvu koje se zalaže za mir među ljudima	0,686
4. Vladavina reda i zakona u društvu, odnosno pravna država	0,545
Eigenvalue: 1.24	Varijanca: 9,6

Faktorska analiza pokazala je da faktor 2. tvore pretežno societalne i univerzalne vrednote, pri čemu je zanimljiv i ohrabrujući nalaz da najvišu faktorsku saturaciju ima vrednota *promicanje očuvanja prirode i čovjekova okoliša*, kao »nova« i »moderna« vrednota. Slijede vrednote s visokom faktorskom saturacijom *solidarnost među ljudima*, *život u društvu koje se zalaže za mir među ljudima*, te *vladavina reda i zakona u društvu, odnosno pravna država*.

Analiza regresije pomoću standardiziranog β -koeficijenta ne pokazuje statistički značajnu povezanost razine religioznosti sa strukturom faktora 2. To je zanimljiv nalaz i, čini se, upućuje na zaključak da su ispitanicima ove vrednote, što, uvjetno rečeno, izražavaju konkretne životne i društvene kontekste, prihvatljivije i jasnije. Možda baš to objašnjava nalaz faktora 1. u kojem su se ponudene vrednote učinile ispitanicima odveć dalekima i »apstraktnima«. Struktura faktora 2. pokazuje da su ispitanici s visokim vrijednostima faktorske saturacije prihvatili ponudene društvene vrednote, koje su središnje vrednote globalnog procesa modernizacije.

Tablica 4.

Struktura faktora 3.: Demokracija i slobodno tržište

	Saturacija
1. Život u društvu u kojem postoji sloboda poduzetništva i tržišna konkurencija	0,831
2. Život u demokratskom i višestranačkom sustavu	0,676
Eigenvalue: 1.10	Varijanca: 8,5

Faktorska analiza ekstrahirala je u faktoru 3. dvije vrednote societalnog karaktera, što ih se može označiti vrednotama demokracije i slobodnog tržišta. Pošto je riječ samo o dvjema ekstrahiranim vrednotama, pa nisu dostatne za interpretaciju, njihova visoka faktorska saturacija ipak indicira visoku prihvaćenost tih temeljnih modernizacijskih vrednota.

Standardizirani β -koeficijent ni u ovom faktoru ne pokazuje značajnu statističku povezanost razine religioznosti s faktorskom strukturom, dakle s prihvaćanjem vrednota, što upućuje da su to »konkretne« vrednote, koje čine temelj za napredovanje društva, a time i svakog pojedinca.

Faktor 2. i faktor 3. pokazuju, dakle, da ne postoji nikakva statistički značajna veza religioznosti i vrednota što strukturiraju faktor 2 i faktor 3.

Zaključak iz analize regresije potvrđuju rezultati analize varijance.

5.4. Analiza indeksa

Indeksi su konstruirani na temelju rezultata faktora i struktura. Za svakoga ispitanika izračunan je broj bodova temeljem odgovora u ljestvici od 1 do 4: od potpune neprihvatljivosti vrednote (1 bod) do potpune prihvatljivosti (4 boda). Dakle, na temelju bodovanja odgovora za svakog ispitanika obavljene su korelacijske analize s pet (5) nezavisnih varijabla. Korelacija sa spolom dobivena je analizom varijance, jer je posrijedi nominalna (kvalitativna) varijabla, a s varijablama kakve su razina religijske samoidentifikacije, životna dob (godine starosti), razina školske spreme (obrazovanja), veličina naselja obavljene pomoću multiple regresijske analize.

5.4.1. *Indeks I* (indeks vrednota jednakosti, dostojanstva, sloboda i nezavisnosti ljudi) dobiven je konstrukcijom temeljem odgovora na upit: Označite koliko vam je važno živjeti u društvu u kojem vladaju sljedeće vrijednosti:

1. Biti potpuno slobodan i nezavisan čovjek
2. Jednakost svih ljudi pred zakonom
3. Vladavina nacionalne ravnopravnosti u društvu
4. Jednakost početnih uvjeta i šansi svih ljudi
6. Poštivanje prava i dostojanstva svih ljudi
7. Poštivanje nepovredivosti vlasništva
8. Postojanje slobode mišljenja i javnog izražavanja stavova u društvu bez straha.

Indeks I ima raspon 1-4 s $\bar{X} = 3,60$ i $\sigma = 0,86$.

Analiza varijance prema spolu pokazala je da vrednote obuhvaćene indeksom I podjednako prihvaćaju i muški i ženski ispitanici, tj. da ne postoji statistički značajna povezanost spola i prihvaćenosti vrednota obuhvaćenih ovim indeksom (*indeks vrednota jednakosti, dostojanstva, slobode i nezavisnosti ljudi*).

Vrijednosti koeficijenta korelacije školske spreme, životne dobi, mjesta boravka i odnos prema religiji, dobiveni regresijskom analizom, pokazuju da je od sve četiri varijable samo školska sprema pozitivno povezana s indeksom I. β -koeficijent iznosi 0,14 i značajan je na razini 0,00. Prema tome, životna dob, veličina mjesta boravka i odnos prema religiji ne utječu na povećanje ili smanjenje prihvatljivosti vrednota iz indeksa I.

5.4.2. *Indeks II* (indeks vrednota očuvanja okoliša, solidarnosti i mira među ljudima) konstruiran je temeljem odgovora na upit: Označite koliko vam je važno živjeti u društvu u kojem vladaju sljedeće vrijednosti:

1. Zalaganje za mir među ljudima
2. Promicanje očuvanja prirode i čovjekova okoliša
3. Vladavina reda i zakona u društvu, odnosno pravna država
4. Solidarnost među ljudima.

Indeks II ima vrijednosti u rasponu 1-3 s $\bar{X} = 2,78$ i $\sigma = 0,47$.

Analiza varijance pokazala je da ne postoji statistički značajna povezanost između spola i vrednota obuhvaćenih indeksom II. (*indeks vrednota očuvanja okoliša, solidarnosti i mira među ljudima*). To govori da vrednote iz indeksa I i II podjednako prihvaćaju i muški i ženski ispitanici.

Regresijska analiza rečenih nezavisnih varijabla s indeksom II, pokazuje statistički značajnu povezanost indeksa sa školskom spremom i dobi ispitanika. Test je značajnosti za školsku spremu 0,00 s β -koeficijentom 0,10. β -koeficijent 0,09 za životnu dob značajan je na razini 0,01. To govori da s rastom školske spreme i životne dobi raste i prihvaćenost vrednota iz indeksa II.

5.4.3. *Indeks III* (indeks vrednota demokracije i slobodnog tržišta) obuhvaća vrijednosti:

1. Život u demokratskom i višestranačkom sustavu
2. Život u društvu u kojem postoji slobodno poduzetništvo i tržišna konkurencija.

Vrijednosti indeksa III imaju raspon 1-4 s $\bar{X} = 3,52$ i $\sigma = 0,86$.

Analiza varijance varijable spol i vrednota obuhvaćenih indeksom III (*indeks vrednota slobodnog poduzetništva i višestranačkog sustava*) pokazuje da se muški i ženski ispitanici statistički značajno razlikuju u prihvaćanju ovih vrednota: vrednote obuhvaćene indeksom III u većoj mjeri prihvaćaju ispitanici, a manje ispitanice. Dok je zajednička aritmetička sredina za muške i ženske ispitanike 3,52 u rasponu vrijednosti 1 do 4, za muške je ispitanike ona 3,63, dakle viša od prosječne. Nasuprot tome, vrijednost \bar{X} ispitanica je manja i iznosi 3,41.

Regresijska analiza nezavisnih varijabla s indeksom III pokazuje statistički značajnu povezanost samo sa školskom spremom. β -koeficijentom 0,16 je značajan na razini 0,00 što znači da životna dob, veličina naselja i odnos prema religiji ne utječu na manju ili veću prihvaćenost vrednota iz indeksa III.

Zaključak za sva tri indeksa: vrijednost β -koeficijenta samo upućuje na povezanost školske spremne i svih triju indeksa, što bi tek trebalo potvrditi sličnim istraživanjima.

Analiza regresije kazuje da razina religioznosti nije statistički značajno povezana s trima indeksima. Razina religioznosti je podjednako distribuirana s obzirom na indekse i ne utječe statistički značajno niti na prihvaćanje niti na odbijanje ponuđenih vrednota.

6. Zaključak

Ispitivanje društvenih vrednota, označenih ključnim modernizacijskim i postmodernizacijskim vrednotama, metodama rangova prihvaćenosti vrednota, faktorske analize i indeksa, pokazalo je izrazito visok stupanj prihvaćenosti, što se može tumačiti snažnim prihvaćanjem nove društvene paradigme i modernizacijskog procesa, te snažnim očekivanjem njihova društvena ozbiljenja, tj. inkorporiranja tih vrednota u institucionalne forme, kao osnove njihova stvarnog društvenog života, ali istodobno i kao odgovor na njihov istinski nedostatak u društvu. Tu se iskazuje bitna narav društvenih vrednota u tranzicijskomu društvu poput hrvatskoga, a to je latentna napetost između prihvaćanja i očekivanja.

Iako rangovi ispitivanih vrednota nose visoke vrijednosti prihvaćanja, ipak sve vrednote nisu jednako prihvaćene. Najprihvaćenije nose u sebi univerzalno značenje i pokazuju se kao one koje su dublje ukorijenjene u ljudsku svijest, jer čine bit čovjekova integriteta, te pokazuju snažnu interioriziranu moralnu svijest, što smatramo značajnim nalazom vrijednosne strukture društva.

Ostali tipovi vrednota – individualni, grupni, nacionalni, societalni a napose »nova vrednota« zaštitite prirode i okoliša – izražavaju društvenu vrijednost u različitim kontekstualizacijama.

Faktorska analiza je pokazala vrednote po faktorima, odnosno konzistenciju značenja pojedinih vrednota u strukturi triju faktora. Analiza regresije pomoću standardiziranog β -koeficijenta jedino je pokazala statistički značajan utjecaj razine religioznosti na strukturaciju faktora 1.

U faktoru 2. najvišu faktorsku saturaciju ima »ekološka vrednota« kao »nova« i »moderna«, što je zanimljiv i ohrabrujući nalaz.

Faktor 3., također, ne pokazuje značajnu statističku povezanost razine religioznosti s faktorskom strukturom. Iako je faktor 3. ekstrahirao samo dvije vrednote, koje nisu dostatne za interpretaciju, ipak njihovo prihvaćanje indicira visoku prihvaćenost temeljnih modernizacijskih vrednota.

Indeksi su strukturirani na temelju rezultata faktora i struktura (za svakog ispitanika) a dobiveni pomoću analize varijance i multiple regresijske analize s pet nezavisnih varijabla.

Rezultati regresijske analize pokazuju da je jedino varijabla školske spreme (razine obrazovanja) pozitivno povezana s indeksom I. Regresijska analiza pokazuje jedino statistički značajnu povezanost školske spreme i životne dobi.

Regresijska analiza nezavisnih varijabla s indeksom III pokazuje statistički značajnu povezanost samo sa školskom spremom.

Kad je riječ o bitnoj dimenziji religioznosti u ispitivanju vrednota, nalazi pokazuju da razina religioznosti nije statistički značajno povezana s indeksima, što znači da je podjednako distribuirana na indekse, te ne utječe statistički značajno niti na prihvaćanje niti na odbijanje ponuđenih vrednota. To može upućivati na zaključak kako društvene vrednote označene bitnim konstitutivnim dijelom globalnoga procesa modernizacije i postmodernizacije, nose u sebi dublje slojeve univerzalnog značenja za čovjeka, poput, uostalom, svih velikih svjetskih religija, pa su po svojim autentičnim etičkim vrijednostima sukladne.

Svi nalazi ovog istraživanja pokazuju kako je hrvatsko društvo, po razini prihvaćanja ovih vrijednosti, u procesu modernizacije i postmodernizacije.

Literatura

1. Abramson, Paul R.; Inglehart, Ronald (1955.): Value Change in Global Perspective. – Ann Arbor: The University of Michigan Press, 180 pp.
2. Aristotel (1982.): Nikomahova etika. – Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 269 str.
3. Bainbridge, William Sims (1997): The Sociology of Religions Movements. – New York; London: Routledge, VI, 474 pp.
4. Cifrić, Ivan (2000.): Percepcija nekih odnosa crkve i države i uloge crkve i religije u društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 217-225.
5. Ester, Peter; Halman, Loek; de Moor, Ruud (1994.): The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America. – Tilburg: Tilburg University Press, 311 pp.
6. Fromm, Erich (1979.): Die Revolution der Hoffnung (Für eine humanisierte Technik). – Hamburg: Rowolt, S. 140.
7. Inglehart, Ronald (1997.): Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 443 pp.
8. Jilek, Miroslav (2000.): Višerazinska analiza vrednota. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 169-203.
9. Kant, Immanuel (1956.): Kritika praktičnog uma. – Zagreb: Kultura, 216 str.
10. Labus, Mladen (2000.a): Vrijednosti u hrvatskom društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 139-167.
11. Labus, Mladen (2000.b): Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 169-203.
12. Mannheim, Karl (1979.): Eseji o sociologiji kulture. – Zagreb: Stvarnost, 280 str.
13. Marinović Jerolimov, Dinka (2000.a): Društveni kontekst i teorijsko-hipotetski okvir istraživanja »Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu«. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 21-36.

14. Marinović Jerolimov, Dinka (2000.b): Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 43-80.
15. Marinović Jerolimov, Dinka (2000.c): Religijske vrijednosti u Hrvatskoj. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 21-36.
16. Marinović Bobinac, Ankica (2000.a): Dimenzija religijskog znanja. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 81-94.
17. Marinović Bobinac, Ankica (2000.b): Dimenzija religioznog iskustva. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 95-110.
18. Marinović Bobinac, Ankica (2000.c): Posljedična dimenzija religioznosti. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 11-124.
19. Marshall, Gordon (ed.) (1998.): A Dictionary of Sociology. – Oxford; New York: Oxford University Press, 712 pp.
20. Parsons, Talcot (1991.): Društva – evolucijski i poredbeni pristup. – Zagreb: August Cesarec, 331 str.
21. Skledar, Nikola (2000.a): Religijske promjene i vrijednosti. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 13-20.
22. Skledar, Nikola (2000.b): O Bogu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 217-225.
23. Supek, Rudi (1968.): Ispitivanje javnog mnijenja. – Zagreb: Naprijed, 467 str.
24. Supek, Rudi (1983.): Društveni determinizam i istraživanje vrednota. – U: Rudi Supek: *Zanat sociologa: strukturalna analiza*. – Zagreb: Školska knjiga, 250-269 str.
25. Supek, Rudi (1996.): Modernizam i postmodernizam: proturječan čovjek kao utemeljenje: ogled iz fundamentalne antropologije. – Zagreb: Antibarbarus, 249 str.
26. Ustav Republike Hrvatske (1991.) / priredila Davorka Foretić. – Zagreb, Informator, 88 str.
27. Weber, Max (1986.): Metodologija društvenih nauka. – Zagreb: Globus, 298 str.
28. Životić, Miladin (1986.): Aksiologija. – Zagreb: Naprijed, 291 str.

Mladen Labus

Institute for Social Research in Zagreb, Zagreb, Croatia

Social Values and Religiousness

Summary

This article examines the acceptance of social values important for the global process of modernization and post-modernization, as well as the influence of religiousness on the acceptance of the values mentioned. It has resulted from the analysis of the results of experiential sociological research carried out in 1999 on the representative – stratified, proportional and area sample of the size of 705 adult inhabitants of the town of Zagreb and the Zagrebačka County within the *Religious changes and values in Croatian society* project. Social and religious changes in Croatian society are being examined in the context of a process of transition from the pre-modern into a modern society. Its image within this process is being essentially determined by the structure of the value-related orientation. And this structure is differentiated by the status of individual values and the significance they have for the overall picture of the society within changed social paradigm. Mostly accepted values with the intrinsic universal significance showed to lie deeply in the consciousness as they make the essence of the man's integrity as the human being: they show a strong interiorized moral conscience which can be considered a significant finding in terms of the society's structure of values. As for dimension of religiousness in the examination of values, the findings show that this dimension does not significantly effect the acceptance or refusal of the values offered. These findings might point to the conclusion that social values, designated to be essential for the formation of the network of values within the process of modernization and post-modernization, contain the layers of universal significance for the mankind: they are contained in the world's great religions and are conformable in terms of meaning of their ethical values. The values were examined by the method of ranks of acceptance, through factor and index analyses respectively, as well as by five independent variables, by means of the variance analysis and the multiple regression analysis.

Key words: values, religiousness, modernization, post-modernization, new social paradigm, social values, democracy, Croatian society, transition.

Received on: the 4th of June, 2003

Accepted on: the 14th of December, 2005

Mladen Labus

Institut de Recherches sociales à Zagreb, Zagreb, Croatie

Les valeurs sociales et la religiosité

Résumé

Dans cet article sont examinées l'acceptation des valeurs sociales, essentielles pour le processus global de la modernisation et de la post-modernisation, et l'influence de la religiosité sur l'acceptation de ces valeurs. Cet article provient d'une analyse des résultats d'une recherche sociologique empirique réalisée en 1999 sur un échantillon représentatif – stratifié, proportionnel et de zone de 705 habitants majeurs de Zagreb et du Comitat de Zagreb dans l'ensemble du projet *Les changements religieux et les valeurs dans la société croate*. Les changements sociaux et religieux dans la société croate sont examinés dans le contexte du processus de transition de la société pré-moderne à la société moderne. La structure de l'orientation en matière de valeur définit essentiellement son image dans ce processus. Cette structure est différenciée par le statut de certaines valeurs et leur signification pour l'image complète de la société dans le paradigme social modifié. Les valeurs les plus adoptées portent en elles une signification universelle et se montrent plus profondément plongées dans la conscience, car elles forment l'essence de l'intégrité de l'homme en tant qu'homme: elles montrent la puissante conscience morale intériorisée, ce qui peut être considéré comme une constatation importante pour la structure de la société en matière de valeur. Quand il est question de la dimension de la religiosité dans l'examen des valeurs, les résultats montrent que cette dimension n'influence pas d'une manière significative l'acceptation ou le refus des valeurs proposées. Ceci peut mener à la conclusion que les valeurs sociales, qui sont indiquées comme étant essentielles à la constitution d'un réseau de valeurs dans le processus de la modernisation et de la post-modernisation, portent en elles des strates de signification universelle pour l'homme: elles sont contenues dans les grandes religions du monde et elles sont conformes par la signification des valeurs éthiques. Les valeurs ont été examinées d'après les méthodes des rangs d'acceptation, par une analyse factorielle et une analyse des indices, et au moyen de cinq variables indépendantes, puis par une analyse de la variance et une analyse régressive multiple.

Mots-clés: valeurs, religiosité, modernisation, post-modernisation, nouveau paradigme social, valeurs sociales, démocratie, société croate, transition.

Reçu: le 4 juin 2003

Accepté: le 14 décembre 2005